

УДК 379.85:140.8:378–057.85

Стоян Т.А.

Міжнародний туризм в Україні другої половини ХХ – початку ХХІ ст.: основні тенденції становлення та розвитку

Розглянуто основні тенденції розвитку міжнародного туризму в сучасній Україні; з'ясовано чинники, що сприяли піднесенню туристичної справи як на українських теренах, так і у світі в цілому.

Ключові слова: міжнародний туризм, виїзний туризм, в'їзний туризм, тенденції розвитку, Україна.

В процесі утвердження України як суверенної та незалежної держави відкриваються великі перспективи духовного та культурного відродження українського народу. Помітне місце у формуванні його національної самосвідомості займає туристична справа, яку Закон України «Про туризм» визначає як одну з пріоритетних галузей національної культури та економіки.

Вивчення досвіду туристичної діяльності українських та міжнародних організацій в попередні десятиліття, виявлення найбільш ефективних форм їх співробітництва набувають значної актуальності на сучасному етапі. Відкинувши все негативне, що накопичилося в історії розвитку туризму в Україні в радянські роки, слід належним чином використати позитивний досвід останнього. Цей досвід необхідний для подальшого розвитку міжнародного і внутрішнього туризму як засобу піднесення національної свідомості народу, його національно-культурного відродження, зміцнення взаємозв'язків народів на засадах загальнолюдських цінностей.

Метою даної наукової розвідки є узагальнюючий аналіз тенденцій розвитку міжнародного туризму в сучасній Україні, з'ясування чинників, що сприяли піднесенню туристсько-екскурсійної справи як на українських теренах, так і у світі в цілому.

Проблемам розвитку міжнародного туризму в ХХ ст. присвячена ціла низка наукових публікацій радянських та сучасних дослідників з країн СНД. Зокрема, в працях М. Ананьєва [1], О. Крючкова [5], М. Немоляєвої [7], Л. Ходоркова [7] та інших розглянуто динаміку, еволюцію й основні напрямки розвитку туризму, об'єктивні передумови зародження та становлення міжнародного туризму, розвитку його матеріально-технічної бази, розкрито місце і роль туризму у сучасному житті, правові відносини в сфері туристського обміну, особливо ті, що були відображені в міждержавних угодах, національному законодавстві окремих країн, зміни якісної структури туристського контингенту тощо. Поряд з дослідженнями в сфері міжнародного туризму ще більшу увагу науковці приділили вивченню різних аспектів розвитку внутрішнього туризму, особливо того, що перебував у відомстві радянських профспілок. Найбільш вагомий внесок у вивчення проблем як міжнародного, так і внутрішнього туризму, здійснив російський дослідник В.О. Квартальнов [4]. У своїх численних працях, які побачили світ протягом останньої чверті ХХ ст., та у співавторстві з іншими науковцями, він узагальнив величезний теоретичний і практичний матеріал з туристичної проблематики, розглянув умови прояву і розвитку, місце та роль туризму в житті суспільства, організаційні основи туризму як соціально-економічного феномену ХХ ст., туристську політику держав, структуру провідних радянських туристських об'єднань, альтернативні концепції ролі туризму на сучасному етапі. Загалом, історія туризму в Україні з початку його зародження і до сьогодні залишається маловивченою, хоча інтерес науковців до історії розвитку туристської галузі в Україні помітно зріс після набуття нашою державою незалежності. Так, досить активно почали проводитись перші всеукраїнські та регіональні науково-практичні конференції з туристської проблематики. Почали видаватися такі наукові збірники, як «Розвиток туризму в Україні. Проблеми і перспективи» та «З історії вітчизняного туризму».

Наукові розробки почали активно впроваджуватися в практику. Почала з'являтися якісна навчальна література. Так, у 2002 р. побачив світ навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів «Історія туризму в Україні». Його автори, В.К. Федорченко та Т.А. Дьорова [12] розглянули основні етапи й періоди розвитку вітчизняного туризму. Цією науковою роботою вони вперше в Україні зробили вдалу спробу узагальнити і систематизувати матеріал з історії вітчизняного туризму відповідно до періодизації історичного розвитку суспільства. В 2000–ні роки захищено й низку дисертаційних робіт з туристичної тематики, хоча здебільшого вони присвячені економічним аспектам туризму. Історичні аспекти розвитку туристичної галузі в Україні досить вдало проаналізовані в кандидатській дисертації В.А. Зінченка, присвяченій дослідженню молодіжного туризму в УРСР у 70–80–ті рр. ХХ ст. на основі діяльності Бюро міжнародного молодіжного туризму «Супутник» ЦК ЛКСМУ[3].

Отже, історія туризму в Україні продовжує все більше привертати увагу дослідників, які працюють переважно у туристичній галузі. Проте узагальнюючих праць з історії становлення та розвитку міжнародного туризму в Україні та у світі в цілому ще бракує. За висловом одного з експертів Всесвітньої туристичної організації Д. Джафарі «люди подорожували завжди» [8]. Проте, сучасна наука розвиток туризму поділяє на декілька етапів залежно від зміни таких факторів, як мотивація подорожей, спосіб подорожей і розвиток транспортних засобів, кількість подорожуючих і охоплення туризмом різних верств населення. За цими критеріями історичний шлях розвитку туризму можна поділити на 4 етапи. В 1945 р. почався 4–й етап, характерною особливістю якого монополізація туристичної індустрії.

Після закінчення Другої світової війни туристична індустрія отримала могутній поштовх до розвитку. Міжнародна інтеграція, розширення міжнародного розподілу праці, відкриття кордонів, забезпечення більш легкого доступу в інші країни, розвиток транспорту і зв'язку, підвищення рівня життя широкіх верств населення – це ті загальні тенденції, які характеризують початок 4–го етапу. Але визначальною характеристикою цього періоду може бути названа монополізація галузі туризму, тобто виділення її в самостійну складову сфери послуг. В умовах зростання психологічних навантажень, інтенсифікації життя людей в індустріальних країнах туризм діє як ефективний засіб рекреації. З предмету розкоші він став необхідністю населення високорозвинених індустріальних країн. Таким чином, розвитку туризму у світі сприяли політичні, економічні, технічні, культурологічні та соціальні фактори. Інтенсивний розвиток туризму спостерігається в країнах зі сприятливою внутрішньою і зовнішньою політикою, стійким економічним розвитком, високим рівнем культури, соціальною підтримкою громадян.

В середині ХХ століття уряди багатьох країн світу звернули серйозну увагу на розвиток туризму, і в 1947 р. розрізнені міжнародні туристичні організації були об'єднані в Міжнародний союз офіційних туристичних організацій (МСОТО). Його дійсними членами стали як державні, так і недержавні офіційні національні організації 116 країн світу. Необхідність постійних міжнародних контактів з метою розвитку і координації туристичних обмінів, погодження політичних, економічних, соціальних і культурних аспектів діяльності стала причиною реорганізації в 1969 році згідно з резолюцією Генеральної асамблеї ООН неурядової організації МСОТО в міжурядову Всесвітню туристичну організацію (ВТО). ВТО – провідна спеціалізована міжнародна міжурядова організація у сфері подорожей та туризму, що діє під патронатом ООН, об'єднує 139 країн – дійсних членів (початок 2003 р.), представлених відомствами з туризму, а також 88 асоційованих членів і 350 приєднаних членів. Україна – дійсний член ВТО з 1997 року і член виконавчої Ради ВТО з 1999 року. Членство України у Всесвітній туристичній організації значно підвищило імідж і авторитет нашої держави у туристичному співтоваристві, створило передумови подальшого розвитку національного туризму відповідно до тенденцій світового туристичного ринку із залученням до інформаційної мережі, інвестиційних пропозицій, системи підготовки кадрів, наукових досліджень, відкрило нові можливості налагодження взаємовигідної співпраці з країнами–членами на всіх рівнях.

За своїм туристично–рекреаційним потенціалом Україна має всі можливості стати туристичною державою світового рівня. Цьому процесу сприяє розширення її міжнародних зв'язків, просування національного туристичного продукту на світовому ринку,

а також залучення до українського інформаційного простору світового передового досвіду організації туристичної діяльності. Цілеспрямована та системна діяльність щодо розвитку міжнародних туристичних зв'язків є чинником інтеграції нашої країни до європейської спільноти, розвитку національної економіки та культури, ефективного використання туристичних ресурсів, розбудови транскордонної інфраструктурної мережі. Першочерговим напрямом діяльності у цій сфері залишається розбудова договірної–правової бази зовнішніх зв'язків, укладання міжнародних угод міжурядового та міжвладного характеру про співробітництво в галузі туризму. Безумовною складовою міжнародних зв'язків є розвиток інституційного співробітництва. Через безпосередню участь у діяльності світових і міжнародних структур усіх рівнів практично реалізуються договірні відносини, активізується входження України до світового туристичного простору. Стратегічною метою розвитку туристичного співробітництва України з ЧЕС є створення додаткових можливостей використання туристично–рекреаційного потенціалу регіону ЧЕС, створення конкурентоспроможного туристичного продукту країн–учасниць, його просування на міжнародному ринку, збільшення туристичних потоків, підвищення економічної ефективності туризму як передумови соціально–економічного розвитку країн Чорноморського басейну. Співробітництво України з Центрально–Європейською ініціативою в галузі туризму здійснюється відповідно до Комплексного плану співробітництва України. Результатом такої співпраці є постійне зростання обсягів туристичного обміну між Україною та іншими країнами – членами Центрально–Європейської ініціативи через удосконалення спільної діяльності щодо використання природно–рекреаційного потенціалу Балканського регіону. Останніми роками відбувається розширення зв'язків з міжнародними, регіональними та національними туристичними асоціаціями, зокрема з РАТА (Російська асоціація туристичних агентств), ТААТР (Туристична асоціація Азіатського та Тихоокеанського регіону), ААТА (Американська асоціація туристичних агентств), ГАТА (Грецька асоціація туристичних агентств), БАТА (Болгарська асоціація туристичних агентств), АБТА (Асоціація британських туристичних агентств) та іншими. Розвитку міжнародного туристичного співробітництва сприяє активне створення в Україні різноманітних недержавних громадських туристичних організацій (туристичних агентств, туроператорів, виставкових організацій, туристичних видань, тощо), їх входження до світових об'єднань, міжнародних організацій та асоціацій різного спрямування, результатом чого є розширення туристичного простору, запровадження міжнародних стандартів якості туристичних послуг, розвиток рекламної діяльності та бізнесових партнерських стосунків.

Таким чином, активізація участі України в розвитку міжнародного туристичного співробітництва є одним з головних чинників, що впливають на сучасний стан і перспективи розвитку міжнародних туристичних відносин в Україні.

Участь у міжнародному туризмі є надзвичайно важливим завданням будь–якої країни. Особливо перспективним є розвиток в'їзного туризму, який передбачає створення інфраструктурних елементів (готелі, ресторани, автошляхи тощо), заснованих на них туристичних послуг (розміщення туристів, харчування, транспортне обслуговування тощо), та у підсумку туристичних продуктів (комплексів туристичних послуг). Бажання країн розвивати саме в'їзний туризм обґрунтовується тим, що така форма туристичних відносин є важливою частиною експорту держави; генерує десяту частину світового валового продукту [12] дозволяє створити розвинуту інфраструктуру та залучити додаткові закордонні інвестиції для її побудови та підтримання; забезпечує створення додаткових робочих місць, відновлення та розвиток культурних та історичних національних надбань; є тією галуззю «виробництва», яка не споживає матеріальні ресурси безповоротно (окрім паливних), а дозволяє використовувати одні й ті ж природні ресурси (рекреаційні, еко–ресурси) багаторазово, при цьому забезпечуючи їх розвиток та відновлення; дозволяє ознайомити велику кількість людей різних націй з культурними, історичними та рекреаційними особливостями держави, створити певну думку про неї у світі.

Про доцільність розвитку саме в'їзної форми туризму, в тому числі в Україні, свідчать темпи, з якими країни світу збільшують свої доходи від стрімкого розвитку як туристичної галузі загалом, так і свого ступеня інтеграції в неї. Такі тенденції можна виявити, проаналізувавши дані Всесвітньої туристичної організації. Вони свідчать,

що усі країни Європи щорічно збільшують свої доходи від участі у міжнародному туризмі. Особливо це стосується країн Центральної Європи. Це говорить про те, що країни, які залишалися відносно закритими до 1991 р. сьогодні докладають усі зусилля для розвитку туристичної галузі. Необхідно також зауважити, що туристичні продукти України є значно дешевшими, аніж аналоги в Європі. При ринкової частці туристичних прибуттів у 3,8%, Україна отримує лише 0,3% від загальноєвропейського доходу у цій сфері. Цей показник є найнижчим у Європі [6].

Вагомі результати в розвитку візного туризму сучасна Україна може отримати, розумно використовуючи як зовнішні, так і внутрішні можливості міжнародного туризму. Зовнішню можливість візного туризму забезпечують країни-донори. Для того, щоб оцінити потенціал країн-донорів та географію їх розміщення, варто звернутися до даних Всесвітньої туристичної організації, які свідчать про те, що, по-перше, значна кількість лідерів міжнародних туристичних витрат є досить близькими сусідами України. По-друге, має місце значне зростання обсягів витрат на подорожі (в загальному у світі на 21,7%) [10]. Крім того, з огляду на витрати, що припадають на душу населення, найбільше на міжнародні туристичні послуги витрачають громадяни країн Європи. Це також свідчить про сприятливі можливості для України щодо інтеграції в Європейський простір міжнародного туризму.

Оцінку внутрішніх можливостей участі України у міжнародних туристичних відносинах необхідно розглядати через призму природних та людських факторів. Щодо природних факторів, то згідно з переліком культурної спадщини ЮНЕСКО в Україні зосереджена значна кількість всесвітньо визнаних культурних та історичних об'єктів (комплекс «Софія Київська», Києво-Печерська Лавра, м. Львів та ін.). Не викликає сумнівів багатий природний та культурний потенціал України, який оцінено не лише міжнародними організаціями, але визнано і охороняється постановами та указами органів державної влади.

Внутрішні можливості суб'єктивного характеру (людський фактор) залежать, передусім, від політики уряду щодо цього питання. Державного регулювання потребують такі питання, як: – спрощення візових та митних формальностей для осіб, що прямують в Україну тільки з туристичними намірами; – створення передумов для розвитку інфраструктури туристичного сектора (аеропорти, дороги, готельні та розважальні комплекси тощо), де важко обійтися без зарубіжних інвестицій. Таким чином, виникає питання інвестиційного клімату в державі та податкового законодавства; – розробка державних програм підтримки розвитку туризму, що передбачатимуть агітаційну та рекламну роботу у мас-медіа, на міжнародних туристичних форумах та виставках, у мережі Інтернет щодо створення позитивного іміджу регіону та якісного інформаційного середовища. Приклади таких програм демонструють сьогодні країни південної та центральної Європи і показники їх доходів від туризму підтверджують ефективність таких програм. Туристичне підприємництво постійно зростає в нашій державі, проте більшість його суб'єктів пропонують зарубіжні туристичні продукти та сприяють візному туризму, а це спричиняє відплив коштів за кордон. Лише злагоджена та послідовна державна політика спроможна створити передумови для забезпечення Україні чільного місця у міжнародних туристичних відносинах. Потрібно враховувати та використовувати на свою користь всі нові тенденції, які формуються в міжнародному туризмі в останні роки. Так, за висновками міжнародної дослідницької організації «Euromonitor International», яка складає щорічний рейтинг найбільш популярних з точки зору туристів міст світу, туристична кон'юнктура змінюється. Лондон втратив статус туристичної столиці світу, поступившись одному з фінансових світових центрів – Гонконгу, куди у 2010 році приїхало майже 20 млн. туристів. На 2-му місці щодо популярності – Сінгапур, який у 2010 році відвідали 18 млн. чоловік, що на 16% більше ніж в попередньому році [12]. В цілому новий рейтинг свідчить, що Європа втрачає популярність, а туристичний потік перенаправляється на азіяцькі країни. Так, з європейських країн в десятку рейтингу, окрім столиці Великої Британії, потрапив тільки Париж (9-е місце, 8,2 млн. відвідувачів). Серед міст СНД самим популярним виявилась Москва (25-е місце), куди за рік приїждять близько 3,7 млн. туристів. Другим по-популярності серед туристів міст СНГ є Київ (31-е місце, 3,34 млн.). До Києва їде приблизно стільки ж туристів, як до Мадриду (30-те місце, 3,4 млн.). Але, згідно

статистиці, у 2010 р. кількість туристів, які відвідали столицю України, зменшилось на 5,4% [12]. Одною з причин такої ситуації є перед усім туристичний сервіс. Не вистачає також дешевих, але стандартної якості готелів, а також екскурсодів зі знанням мов.

В цілому можна зробити висновок, що хоча протягом другої половини ХХ ст. – на початку ХХІ ст. міжнародний туризм в Україні розвивався у відповідності з загальними світовими тенденціями, проте можливості як виїзного, так і в'їзного туризму, за часи радянської влади, перш за все з ідеологічних міркувань, були досить обмеженими. Помітні зміни розпочались лише з 1991 р., після проголошення Україною незалежності. На сьогодні Україна володіє достатніми внутрішніми та зовнішніми ресурсами і успіх у цій сфері залежить лише від внутрішніх суб'єктивних факторів.

Список використаних джерел

1. Ананьев М. А. Международный туризм и его развитие после II мировой войны / М. А. Ананьев. – М.: Внешторгиздат, 1966. – 52 с.
2. З історії вітчизняного туризму: 36. наук. ст. – К.: ФПУ, Ін-т туризму, 1997. – 280 с.
3. Зінченко В. А. Молодіжний туризм в Українській РСР у 70–80-х рр. ХХ ст. (на основі діяльності «Супутника»): автореф. Дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.0 «Історія України» / В. А. Зінченко. – Донецьк, 2004. – 20 с.
4. Квартальнов В. О. Туризм / В. О. Квартальнов. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 320 с.
5. Крючков А. А. История международного и отечественного туризма / А. А. Крючков. – М.: НОУ «Луч», 1999. – 94 с.
6. Культурное наследие UNESCO в Украине: <http://heritage.unesco.ru/mdex.php?id=153&L=9>
7. Немоляева М. А. Международный туризм: вчера, сегодня, завтра / М. А. Немоляева, Л. Ф. Ходорков. – М.: Междунар. отношения, 1985. – 176 с.
8. Основные показатели развития туризма, издание, 2005 г. // Всемирная туристическая организация, 2006. : www.world-tourism.org
9. Свиридова Н. Д. Развитие туризма в регионе как объект государственного управления // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – №2(44). – С. 18–21.
10. Українська спадщина. Законодавство: http://wwwv.heritage.com.ua/zakonodavstvo/p_akry/kmu/index.php?id=7
11. Дзеркало тижня. – 2011. – №21. – С. 8.
12. Федорченко В. К., Дьорова Т. А. Історія туризму в Україні / В. К. Федорченко, Т. А. Дьорова. – К.: Вища школа, 2002. – 195 с.

Stoyan T.A. International tourism in Ukraine of the second half of the XX – beginning of the XXI century: basic tendencies of becoming and development

Рассмотрены основные тенденции развития международного туризма в современной Украине, выяснены обстоятельства, которые способствовали подъему туристического дела как в Украине, так и в мире в целом.

Ключевые слова: международный туризм, выездной туризм, въездной туризм, тенденции развития, Украина.

Stoyan, T.A. International tourism in Ukraine of the second half of the XX – beginning of the XXI century: basic tendencies of becoming and development

Basic tendencies of international tourism in modern Ukraine have been considered. The factors, which promoted the progress of tourist business both in Ukraine and in the world have been found out.

Key words: international tourism, departure tourism, entry tourism, tendencies of development, modern Ukraine.